

документами / О. Забужко, Ю. Шевельов. – К. : Висока полиця, Факт, 2011. – 504 с.

4. Забужко О. С. Польові дослідження з українського сексу. Роман / О. С. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 116 с.

5. Забужко О. С. Сестро, сестро : Повісті та оповідання ; Передмова В. Скуратівського / О. С. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 240 с.

6. Забужко О. С. Тут могла б бути ваша реклама : збірка / О. С. Забужко. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 320 с.

7. Забужко О. С. Хроніки від Фортінбраса : Вибрана есеїстка 1990-х. / О. С. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 340 с.

Філологічний факультет

Стовбур В.О.

Науковий керівник: Єрмоленко С.І.

ФОНЕТИКА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З ЕСТЕТИЧНОГО ПОГЛЯДУ

Завдання шкільного курсу рідної мови – ці струнки логічні утворення й схеми, які тисячоліттями вироблялися в головах наших предків, свідомо перекласти в голови сучасних дітей, щоб вони чітко орієнтувалися в них і використовували мову як найважливіший і незмінний інструмент пізнання світу й реалізації власних творчих можливостей. Це і буде мотивацією для вироблення естетичного погляду на мову.

У початкових класах діти з цими властивостями мови знайомляться поки що фрагментарно. Учні ще не сприймають і не можуть сприймати мову як строго організовану цілісну систему. Систематичний курс вивчення рідної мови починається щойно з 5-го класу, коли в дітей уже з’являється здатність осмислювати явища в їхньому взаємозв’язку, помічати певні закономірності.

Л. Скуратівський окреслив основні завдання сучасних учителів-словесників: “Прищепити учням інтерес до духовних цінностей українського

народу як цінностей своїх предметів і забезпечити переростання його в особисту відповідальність перед рідним народом та світовою спільнотою за збереження й подальший розвиток української мови і національної культури; забезпечити розвиток пізнавального інтересу до уроків української мови і трансформацію його у пізнавальну потребу в лінгвістичних знаннях, потребу в спілкуванні мовою свого народу ” [2, 2].

У програмі “Українська мова ” для 5 класу [1] 30 год. + 2 надається на тему “Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія ”. До підтем входять такі: 1) звуки мови й звуки мовлення (голосні й приголосні звуки; приголосні тверді й м’які, дзвінкі й глухі (повторення); вимова звуків, що позначаються літерами *г* і *є*); 2) позначення звуків мовлення на письмі (алфавіт (абетка, азбука)). Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв *я*, *ю*, *є*, *ї* та *щ* (повторення)); 3) склад. Наголос (орфоєпічний словник і словник наголосів; орфоєпічна помилка (практично); вимова наголошених і ненаголошених голосних; ненаголошені голосні /*е*/, /*и*/, /*о*/ в коренях слів; ненаголошені голосні, що не перевіряються наголосом; позначення на письмі ненаголошених голосних /*е*/, /*и*/ та /*о*/ перед складом з наголошеним /*у*/ в коренях слів; орфографічний словник; орфограма (практично), *її* умовне позначення); вимова приголосних звуків (уподібнення приголосних звуків; вимова і правопис префіксів *роз-*, *без-*. Спрощення в групах приголосних); 4) найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків (практично) (чергування /*о*/ – /*а*/, /*е*/ – /*і*/, /*е*/ – /*и*/; /*о*/, /*е*/ з /*і*/; /*и*/ – /*і*/ після шиплячих /*ж*/, /*ч*/, /*ш*/, /*шч*/ та /*г*/, /*к*/, /*х*/ у коренях слів; /*г*/, /*к*/, /*х*/ – /*ж*/, /*ч*/, /*ш*/ – /*з*/, /*ц*/, /*с*/); 5) основні випадки чергування *у* – *в*, *і* – *й*, *з* – *із* – *зі* (правила милозвучності). Вимова і правопис префіксів *з-* (*зі-*, *с-*), *роз* (*розі-*). Позначення м’якості приголосних на письмі буквами *ь*, *і*, *є*, *ю*, *я*. Основні правила переносу. Правила вживання апострофа.

І. Ющук [4] вважає, що чинна програма [3] пропонує розглядати фонетичні теми хаотично: текст – словосполучення – члени речення – фонетика й правопис – лексика – морфеми (будова слова) – знову фонетика й правопис.

Майже всі фонетичні поняття і явища, які опрацьовуються в 5 класі,

вивчалися в початковій школі, однак найчастіше апріорі, як незаперечна істина. Тому на новому етапі основну увагу слід приділити розкриттю й осмисленню учнями природи й суті виучуваних мовних явищ, їх взаємозв'язків і внесенню елементів новизни у зміст і технологію навчання. Відомості про звукову будову української мови в 5 класі подаються ширше і системніше, ніж у початкових класах, адекватно науковій теорії, зрозуміло, з урахуванням принципу доступності. Зважаючи на вікові особливості учнів 5 класу та характер лінгвістичного матеріалу, належне місце має посісти естетичний підхід до навчання.

Основною одиницею фонетики є звук. Осмисленню місця звука серед інших мовних одиниць й одночасно усвідомленню системності мови сприяє спостереження над мовою, під час якого учні, прочитавши або розказавши напам'ять уривок твору із 5–6 речень, обґрунтовують думку про те, що прочитане є текстом, виділяють у ньому речення, в одному з них – слова, а у двох-трьох словах – звуки. У підсумку стверджується теза: звук – це найменша неподільна мовна одиниця.

Шкільна програма передбачає диференціацію звуків мови і мовлення. Це винятково важливо для свідомого засвоєння багатьох фонетичних понять, оскільки усуває суперечності, з якими стикалися учні у процесі опрацювання фонетики. Так, вивчаючи систему звуків української мови, молодші школярі засвоювали, що в її складі 6 голосних і 32 приголосних, а транскрибуючи, позначали ще й звуки [e^и], [и^е], [o^у], [н'], [б], [г'] тощо, які не має у цій системі. Отже, введення названих понять сприяє реалізації таких важливих загальнодидактичних принципів, як науковість і свідомість навчання. І все ж, із нашого погляду, у шкільній фонетиці варто послуговуватися загальноприйнятим терміном *фонема*. Адже він, по-перше, співзвучний з назвою розділу, тому не становить труднощів у засвоєнні й запам'ятовуванні; по-друге, шкільна фонетична термінологія (*звук, голосний, приголосний, дзвінкий, глухий, уподібнення* тощо) українська походженням, нею володіють діти з початкових класів і термін *фонема* буде чи не єдиним невідомим їм

терміном; по-третє, використання його полегшить усвідомлення суті двох близьких, але різних понять, допоможе уникнути ототожнення їх.

Основні ознаки лінгвістичних понять фіксуються у визначеннях, що несуть наукову характеристику. Визначення звука мови і звука мовлення ґрунтується на різних аспектах, у яких розглядаються мовні звуки. А такими є: акустичний (фізична сутність звука), фізіологічний (творення мовних звуків, робота мовних органів) і соціальний, або функціональний (роль звуків мови).

Визначення звука мови ґрунтується на функціональному підході. Учні 5 класу мають осягнути, що в процесі мовлення людина вимовляє величезну кількість звуків, однак реально усвідомлюється і виділяються тільки ті одиниці, які служать для побудови й розрізнення слів, тобто для їх розпізнавання. Отже, звук мови (фонема) – це найменша звукова одиниця мови, що служить для творення і розрізнення слів та їх форм.

До осмислення поняття звук мови (фонема) учні 5 класу можуть іти як індуктивним, так і дедуктивним шляхом. Але в кожному разі їм належить зрозуміти, що це функціонально значуща одиниця. Оптимальним для досягнення цієї мети є виконання вправ аналітичного й конструктивного характеру, які супроводять спостереженням над мовою з елементами пошуковості. Напр., пропонується утворити два слова із звуків –“цеглинок” [т], [и], [п], [а], [и], [с] (*писати, сипати*), три – із [о], [а], [в], [р], [т] (*автор, варто, товар*) і розповісти про роль звуків у мові. Підбиваючи підсумок, говориться про те, що звуки мови нагадують цеглини, оскільки служать будівельним матеріалом для творення слів, але вони різні за звучанням, тому при оформленні слова важливо додержувати відповідної послідовності в розташуванні та сполученні звуків. У розрізнявальній функції звуків мови учні 5 класу переконуються, працюючи над вправою на додавання їх до початку і кінця слів (*вісті – двісті; лис – лист*), на “виймання”, “вставлення” звуків (*влада – вада; чари – чвари*). Такі вправи, окрім усього, активізують навчальну роботу, формують загальноосвітні вміння і навички аналізувати явища, встановлювати взаємозв’язки між ними, узагальнювати, а також тренують слух,

увагу до звучання і значення близьких за звуковим складом слів.

Робота над відомостями про звук мови, його роль може поєднуватися з розвитком мовлення – збагаченням й активізацією лексичних запасів учнів 5 класу. Так, тренуючись у конструюванні й зміні звукового складу слів, діти тлумачать значення лексем, уводять їх у речення або й розповіді. Лексичний матеріал створює умови для уточнення словника, зокрема розуміння значення деяких паронімів, розрізнення їх. Об'єктом такої роботи можуть бути *коток* і *каток*; *кампанія* й *компанія*; *фас* (вигляд із обличчя, предмет спереду) і *факс* (апарат для передавання і приймання звукової інформації й повідомлення, передане ним); *автонім* (справжнє ім'я, на відміну від псевдоніма), *анонім* (автор, який умисне приховує ім'я) і *алонім* (друге ім'я особи, географічної назви: *Богдан-Зиновій, Дертт-Тарту*).

Звук мовлення виділяється і визначається на основі акустичного й фізіологічного аспектів, тобто як фізичне явище, що виникає внаслідок хвильових коливань, створених артикуляцією і роботою мовних органів. Отже, звук мовлення – це найменша неподільна одиниця мовленнєвого потоку, що утворюється однією артикуляцією мовного апарату. Осмислення учнями 5 класу цього поняття проходить у процесі спостереження за творенням звуків і поєднується з вивченням будови та роботи мовного апарату. Зауважимо, що ознайомлення з будовою мовного апарату, роллю й роботою мовних органів обов'язково потрібне не тільки для розуміння природи звуків мовлення, а й для свідомого засвоєння класифікації звуків, фонетичних процесів уподібнення і спрощення, складоподілу, а також для самоконтролю за вимовою окремих звуків і виправлення дефектів мовлення. У класах із високим рівнем підготовленості такі відомості учні можуть опрацювати самостійно, прочитавши текст відповідної вправи й розглянувши малюнок до нього. Із менш підготовленими учнями 5 класу будова мовного апарату й особливості артикуляції звуків вивчаються методом повідомлення з використанням муляжу чи малюнка.

Працюючи над особливостями творення звуків, учні 5 класу повинні

зрозуміти, що звуковий бік мовлення відіграє винятково важливу роль, бо зміст висловлювання передається та сприймається через звучання, і неправильна вимова нерідко приводить до нерозуміння мовця, спотворює зміст, а то й відвертає увагу слухача, справляє неприсмне враження. Вивчаючи роботу, учні 5 класу на уроці чи в позаурочний час докладно з'ясовують особливості артикуляції звуків, вимова яких не відповідає літературним нормам, працюють із дидактичним матеріалом, який забезпечує тренування мовних органів у вимові таких звуків. При цьому враховується принцип індивідуалізації навчання, стимулюється орфоепічна пильність, культивується самоконтроль.

Мовленнєвий і мовний аспекти вивчення фонетики взаємопов'язані, оскільки стосуються того самого мовного явища – мовних звуків, які є основою комунікації. У шкільній фонетиці обидва аспекти представлені, але вивчаються в єдності.

Найтиповішими помилками в трактуванні поняття мовного звука є сплутання його з буквою, що зумовлено ототожненням названих понять. Тому з перших уроків фонетики потрібно домагатися правильної вимови звуків, а після вивчення графіки – паралельного називання букв. Добрі наслідки щодо цього дають фонетично-графічний і графічно-фонетичний розбори: *воля* [во'л'а] – ве, о, ел, я і *моря* – ем, о, ер, я – [мо'р'а]. Осмисленню й диференціації понять звук мови, звук мовлення, буква, взаємовідношень їх допоможе таблиця, де показано, що 38 звуків мови, властивих українській мові, виявляються у безлічі звуків усного мовлення і позначаються 33 буквами на письмі.

На уроках фонетики учні 5 класу прилучаються до звукового запису слів – транскрипції. До речі, вважаємо, що у вжиток учнів 5 класу слід увести слова *транскрипція*, *транскрибувати*, якими вони послуговуються на уроках іноземних мов. Транскрипція, як відомо, використовується для точної фіксації звукового складу слів і є спеціальною системою знаків (фонетична абетка), за кожним з яких закріплений окремий звук. Відомості про транскрипцію учні 5 класу можуть здобути самостійно, прочитавши і переказавши наявну в підручниках інформацію, що сприятиме забезпеченню їхньої пізнавальної та

мовленнєвої ініціативи. На перших етапах для транскрибування добираються прості за фонетичною будовою слова, в яких звуки виявляються в інваріантах – стоять у сильній позиції (голосні – під наголосом, приголосні – перед голосними або сонорними): [ти'хо], [звн'чно]. Пізніше, вивчаючи вимову голосних і приголосних, уподібнення, подовження, діти прилучаються до транскрибування слів, де звуки мови реалізуються позиційними і комбінаторними модифікаціями: [ви^ед'ін':а], [с'ц'і'ле^нно].

Одним із пріоритетних завдань шкільного курсу фонетики є ознайомлення учнів 5 класу з фонетичною будовою української мови. Системне розуміння мови на фонетичному рівні передбачає передусім засвоєння класифікації звукових одиниць в їхніх взаємозв'язках. В основі класифікації звуків, як багатьох інших лінгвістичних понять, лежить принцип опозиції, який ґрунтується на функції їх, особливостях творення і звучання.

Отже, учневі або учениці 5 класу на уроці фонетики потрібно досягнути також ціннісний складник: усвідомити красу, естетичну довершеність української мови, зокрема її милозвучність і мелодійність; виявити відкритість до пізнання різних культур через мову.

Література:

1. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Українська мова 5–9 класи (5 клас) // Українська мова і література в школі. – 2017. – № 4. – С. 10–29.
2. Скуратівський Л. В. Мотив як рушійна сила пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення мови / Л. В. Скуратівський // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 2–4.
3. Шелехова Г. Т. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5–12 класи // Укл. Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосолова, Я. І. Остаф, за ред. Л. В. Скуратівського. – Київ–Ірпінь : Перун, 2005. – 176 с.
4. Ющук І. П. Шлях до пізнання мови : про викладання рідної мови в 5 класі / І. П. Ющук // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 2–4.